

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

GÜNEY-DOĞU AVRUPA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

12

1982 - 1998

Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı

İSTANBUL 1998

XVI. YÜZYILDA AKKERMAN'IN DEMOGRAFİK ve SOSYAL DURUMU*

İlhan ŞAHİN**

Karadeniz ve onu çevreleyen sahil kesimi, daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasını teşkil etmekte ve ayrıca imparatorluk döneminde siyasî, ekonomik ve kültürel bir bütünlüğe sahip bulunmakta idi. Bu bütünlük içerisinde gelişme gösteren birçok şehir ve kasaba, Osmanlı döneminde önemli bir mevkie sahipti. Bu şehir ve kasabalar arasında ise Karadeniz'in kuzey sahilinde yer alan Kefe, Akkerman ve Kili gibi şehirler ilk anda dikkati çekmektedir. Bu gibi şehir ve kasabaların idarî, ekonomik ve sosyal yapısı ile nüfus durumunu, özellikle Osmanlı arşivlerinde mevcut olan ve toprağın tasarruf şekli ile vergi mükelleflerini tespit gayesiyle tutulan *Tahrir Defterleri*'nden istifade etmek suretiyle ortaya koymak mümkündür. Burada, 1944 yılından beri Ukrayna Cumhuriyeti içinde Belgorod-Dnestrovski adı ile bilinen Akkerman şehrinin, daha ziyade Tahrir Defterleri'ne dayanarak, XVI. yüzyıldaki demografik, sosyal ve fizikî durumu hakkında bilgi verilecektir. Genel bir bakış açısı olarak verilecek bu bilgiler esnasında, temel kaynakların teorik bilgilerine temas edilmeyecektir.

1484 yılında Osmanlılar tarafından feth edilen Akkerman, fethi müteakip Rumeli eyaletinin sancakları arasında yer aldı. 1593 yılında Özü eyaletinin kurulmasından sonra ise sancak olarak bu eyalete bağlandı.

Tahrir Defterleri'nde, Akkerman ile ilgili ilk detaylı bilgiye, Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında tutulmuş olan bir *İcmâl Defteri*'nde rastlanmaktadır¹. 1525 tarihi civarında tutulan bu deftere göre,

* Bu makale, 20-25 Ekim 1991 tarihleri arasında Kiev'de Karadeniz'in ekonomik ve sosyal tarihi üzerine yapılan sempozyuma "Demographic and Social Profile of Akkerman in the XVIth Century" adı altında tebliğ olarak sunulan ve bilahire aynı ad altında *Annals of Japan Association for Middle East Studies*, XI, 1996, s. 161-166'da yayınlanan yazının Türkçe metnini ihtiva etmektedir.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [= BA], *Tapu-Tahrir Defteri* [= TD], nr. 370. Bu defter, sadece Akkerman'ın tahriri değil, Rumeli eyaletine bağlı sancakların tahririni de içine almaktadır.

Akkerman şehrinde 249 hâne ve 53 mücerred nüfus vardı². Ortalama olarak her hanede "5" kişinin yaşadığı kabul edilecek olursa, bu tarihte şehrin toplam nüfusu yaklaşık 1300 idi. Bu nüfusun 680 (% 53'ü) kişisi hıristiyan idi. Geriye kalan 620 (% 47) kişi ise müslüman idi. Müslüman nüfus içinde *Tatar Cemaati* adı altında kaydedilen 16 hâne Tatar vardı. Hıristiyan nüfus arasında Cemaat olarak beş grup mevcuttu. Muhtemelen bu guruplar, son zamanlarda şehre gelip yerleşen kimselerdi. Hıristiyan cemaatlerde dikkati çeken hususiyet, bazısının kendi liderlerinin adını taşıması idi. Ayrıca, bunlar arasında, muhtemelen onların etnik menşelerinden dolayı "Rus" adı ile bilinen ve 10 hâne, 5 mücerred nüfusu olan bir grup mevcuttu. Bunun yanında, Akkerman Kalesi'nde hizmet eden hıristiyanların bazısı, onların meslek adlarına göre bilinmekteydiler. Şehrin bu nüfusuna ilave olarak, Akkerman Kalesi'nin stratejik öneminden dolayı, kalede askerî hizmette olan 728 nefer bulunmaktaydı³. Askerî sınıf hesaba katılmaksızın, Akkerman'ın nüfusu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer şehirlerle mukayese edilecek olursa, 1525 tarihlerinde şehrin oldukça küçük olduğunu söyleyebiliriz. Bunun önemli sebeplerinden birisi, Akkerman'ın fethini müteakip şehirdeki bazı kimselerin İstanbul ile Anadolu'daki Eski Biga'ya sürgün edilmiş olmasıdır⁴.

Akkerman'a ait 1570 tarihli ikinci *Tahrir Defteri*'nde, şehirde 585 hane, 188 mücerred müslüman; 115 hâne, 28 mücerred hıristiyan; 21 hâne, 14 mücerred yahudi ve 29 hâne, 9 mücerred çingene nüfus olduğu dikkati çekmektedir⁵. Bu tarihte şehrin toplam nüfusunun 3900-4000 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüfusun % 80'e yakını müslümanlar, geriye kalan % 20'sini de mezkur gruplar teşkil ediyordu. Bu toplam nüfusa ilave olarak 300 hâne ve 42 mücerredten müteşekkil toplam 342 nefer, Akkerman Kalesi'nde askerî hizmetli olarak bulunuyordu⁶. Ayrıca, Akkerman'ın toplam vergi hasılâtının verildiği kısımda, şehrin varoşunda 123 nefer gayr-ı müslimin yaşadığı anlaşılmaktadır⁷. "Haymana" olarak kaydedilen bu kimseler,

² BA, aynı defter, s. 398.

³ BA, aynı defter, s. 399.

⁴ Bu hususta bk. Hoca Sa'deddin, *Tâciü't-Tevârîh*, II, 43; Nicoara Beldiceanu, "La Conquête des Cités Marchandes de Kilia et de Cetatea-Alba par Bayezid II", *Südoest-Forschungen*, XXIII(1964), s. 36-90; N. Beldiceanu, "La Moldavie Ottomans à la Fin du XVe Siècle et au Début du XVIe Siècle", *Revue des Etudes Islamiques [= REI]*, XXXVII/2(1969), s. 242-247.

⁵ BA, TD, nr. 483, s. 52-65. Bu deftere ilaveten, Akkerman'daki vakıfların tahririni ihtiva eden aynı tarihli bir diğer defter daha mevcuttur(bk. BA, TD, nr. 542). Akkerman sancağını ilgilendiren her iki defter, V. Ostapchuk, F. Emecen, İ. Bostan ve İ. Şahin tarafından yayına hazırlanmaktadır.

⁶ BA, TD, nr. 483, s. 65.

⁷ BA, aynı defter, s. 65.

muhtemelen çalışmak veya yerleşmek için şehre yeni gelmişlerdi. Bu kimseler, şehirdeki diğer kimselerle birlikte nazarı itibara alınırsa, 1570'de Akkerman'ın toplam nüfusunun 5000 civarında olduğunu söylemek mümkündür.

1525-1570 tarihleri arasında geçen 45 yıl zarfında, Akkerman'daki askerî nüfus % 55 civarında düşerken, özellikle müslüman nüfusun, % 500 oranında ve normalin üzerinde hızlı bir artış gösterdiği dikkati çekmektedir. Müslüman nüfusun hızla artması, şüphesiz şehre dışarıdan yapılan göçlerden ileri gelmekteydi. Bunun sonucu olarak şehirde yeni mahalleler kurulmuştu. Nüfusun artmasının temel sebeplerinden birisi, Akkerman'da yaşayan insanların avarız vergisinden muâf tutulması ve bu muâfiyetin XVI. yüzyıl boyunca devam etmiş olmasıydı⁸. Bu sebepten dolayı yahudi ve çingenelerin de dahil olduğu pek çok insan Akkerman'a göç etti ve bunların çoğu, 1525-1570 tarihleri arasında Akkerman Kalesi'nin içinde yeni mahalleler tesis ettiler. Bir diğer sebep, Kili gibi Akkerman'ın Anadolu ile Karadeniz bölgesindeki ve hatta Karadeniz'in kuzeyindeki ülkeleri birbirine bağlayan bir liman şehri olarak önemli bir mevkiye yer alması idi⁹.

XVI. yüzyıl sonuna ait *Tahrir Defteri*'nde, Akkerman'da sâkin nüfusun tamamı 952 neferdî. Bu nüfusun 708'i hâne statüsünde idi. Şehrin diğer sâkinleri arasında 110 nefer hıristiyan, 44 nefer ermeni, 36 nefer yahudi ve 22 nefer çingene vardı¹⁰. Burada dikkati çeken hususiyet, daha önce şehirde mevcut olmayan Ermeniler'e, bahis konusu defterde rastlanmış olmasıdır. Bu durum, bunların 1570'den sonra şehre gelip yerleştiklerini göstermektedir. Bu arada 1570'de "Haymana" adı ile bilinen grubun, XVI. yüzyılın sonunda 123 hâne olarak şehrin varoşunda yaşadığı dikkati çekmektedir¹¹. XVI. yüzyıl sonuna ait bu rakamlardan, 1570'den beri şehrin nüfusunda yaklaşık % 15'e

⁸ 1570 tarihli tahrirde, avarız muâfiyeti ile ilgili kayıt aynen şöyledir: "Nefs-i Akkerman, kal'a-i mezbûre varoşunda sâkin olan müslümanlardan ve gebrândan avarız alınugelmemeğin üslûb-ı sâbık üzere mukarrer olmak buyuruldu deyü defter-i atîkde mukayyed bulunup hâliyâ Âsitâne-i Sa'âdet'e arz olundukda kemâkân mukarrer olmak fermân olundu (BA, aynı defter, s. 52)". Aynı kayıt, XVI. yüzyılın sonuna ait tahrirde de tekrar edilmektedir (BA, TD, nr. 701, s. 50). Bu son defterin bir diğer sûreti, Ankara'da Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunmaktadır (bk. TD, nr. 83).

⁹ Bu hususta genel olarak bk. N. Beldiceanu, "Kilia et Cetatea Alba à Travers les Documents Ottomans", *REI*, XXXVI/2 (1968), s. 215-262. Başta Akkerman ve çevresi olmak üzere Karadeniz'in kuzey bölgesinin iskânında ve şenlenmesinde çiftliklerin oynadığı rol için bk. Gilles Veinstein, "Les 'Çiftlik' de Colonisation Dans les Steppes du Nord de la Mer Noire au XVIe Siècle", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1982-83), s. 50-60.

¹⁰ BA, TD, nr. 701, s. 50-60.

¹¹ BA, aynı defter, s. 61.

varan bir artış olduğu görülmektedir. İki sayım arasında geçen 20-25 yıllık bir dönem içinde bu artışın normal olduğu belirtilmelidir.

Fizikî olarak kale etrafında gelişen ve büyüyen Akkerman, dönemin Osmanlı şehirlerinin fizikî ve sosyal yapısının vazgeçilmez özelliklerinden olan mahallelere ayrılmıştı. Şehrin, 1525'de 4'ü gayr-i müslim ve 1'i müslüman olmak üzere 5 mahallesi vardı. Ayrıca, şehirde henüz daha mahalle hâline gelmediği anlaşılan ve "Cemaat" adı ile kaydedilen 1'i Tatar ve 8'i hıristiyan 9 grup mevcuttu. Akkerman'ın 1525-1570 tarihleri arasında hızla büyümesi sonunda 1570'deki mahalle sayısı toplam 36'ya ulaşmıştı. Bunun 26'sını müslüman ve 10'unu gayr-i müslim mahallesi teşkil ediyordu. Bu mahallelerin önemli bir kısmı, kale içinde kurulmuştu. Bunların, sâkinleri tarafından avârız vergisinden muâf olmak için kurulmuş olduğunu söylemek mümkündür. XVI. yüzyıl sonunda şehrin toplam mahalle sayısı 24 idi. Bunun 21'i müslüman ve 3'ü gayr-i müslim mahallesi idi. Buradaki mahalle sayısının, 1570'deki mahalle sayısı ile karşılaştırıldığında, sayıda küçümsenemeyecek bir azalmanın olduğu görülmektedir. Bu durumun bazı sebeplerden ileri gelmiş olabileceğini düşünmek mümkündür. Bilindiği gibi Akkerman Kalesi, stratejik bir konuma sahipti ve zaman zaman Leh ve Moskovlular'ın hücumuna uğramaktaydı. Bu sebepten, kalenin daha iyi korunması ve muhafazası için, kale duvarından 120 zirâ¹² uzunluğa kadar olan alana, ev veya dükkân yapılması, Akkerman'ın fethinden sonra yasaklanmıştı. Ancak, XVI. yüzyıl ortalarına doğru kale duvarına yakın yerlere ev ve dükkân gibi binalar yapılmaya başlanmış ve bu yapıım XVI. yüzyıl ikinci yarısına kadar devam etmişti. Bunun üzerine bunların yıktırılmasına karar verilmişti¹³. Bu durum şehrin mahalle sayısının azalmasına tesir etmiş olmalıdır. Bundan başka, nüfusca az mahallelerin, son tahrirde başka mahallelerle birleştirilmiş olabileceğini de hesaba katmak lâzımdır.

Osmanlı şehir ve kasabalarındaki mahallelerin, genellikle bir mescit, câmi, zâviye veya bir medrese etrafında teşekkül ettiği bilinmektedir. Hattâ, bazı mahalle adları, câmi veya mescit adlarından türetilmekteydi. Gerçekten, 1570'de ve XVI. yüzyıl sonunda Akkerman'daki bütün müslüman mahalleler, aynı adı taşıyan mescit veya câmiler etrafında tesis edilmişti. Akkerman'daki hıristiyan mahalleler ise, daha çok dinî veya cemaat liderlerinin adlarıyla bilinmekteydiler. Ancak, burada bir hususa işaret etmek lâzımdır. O da, dinî veya cemaat liderleri değiştikçe, mahalle adlarının da yeni liderlerin adlarına göre değişmiş olmasıdır.

¹² Bir metrenin dörtte üçü kadar uzunluğunda bir Osmanlı uzunluk ölçüsü.

¹³ Bu hususla alakalı olarak Akkerman sancağı beyine gönderilen bazı hükümler için bk. BA, *Mühimme Defteri*, nr. XVI, 199/386 ve nr. XXXVII, 8/31; 231/528.

Akkerman, ekonomik ve ticarî hayatta çok önemli bir yere sahipti. Bunun sebebi, şehrin önemli bir limana sahip olması ve ticaret yolu üzerinde bulunması idi. Akkerman limanı, sadece kuzey bölgelerinin değil, aynı zamanda Anadolu ve Akdeniz'in de bir giriş limanı idi¹⁴. Şehirde canlı bir ticarî ve ekonomik faaliyetin olmasında, vakıfların rolü büyüktü. Vakıflar, dinî binalara sahip olmanın yanında, birçok iş merkezine de sahipti. Meselâ, 1570'de Akerman'da vakıflara ait en azından 10 han, 7 kervansaray, 7 buğday anbarı ve 190 dükkân vardı¹⁵. Buna paralel olarak Akkerman'da çeşitli sanat dallarıyla uğraşan pek çok esnafın olduğu muhakkaktır. Ancak bunların adları, Tahrir Defterleri'ne pek yansımamaktadır. XVI. yüzyıl sonundaki *Tahrir Defteri*'ne, az da olsa hayyât(terzi), hallâc(pamukcu), pabuccu, tabbak, kıncı, haddâd(demirci), keçeci, dülger, mestci, nalband, takyeci, kazganî, kunduracı, çizmeci, mihci, kürkcü, ekmekci, kasab ve bıçakçı gibi isimlerin yansıması, şehirde çeşitli meslek dallarıyla uğraşanların bulunduğu işaret etmektedir.

Sonuç olarak şu hususları söylemek mümkündür: Akkerman, 1525 yıllarına kadar küçük bir kasaba hüviyetinde idi. Ancak, bu tarihten 1570'e kadar, şehir büyük bir gelişme gösterdi. Bu gelişme, şehrin uluslararası ticaretine paralel olarak hem nüfusunun artması, hem de iş merkezlerinin kurulması yönünde oldu. İş merkezlerinin kuruluşunda özellikle vakıflar büyük bir rol oynadı.

14 Bk. N. Beldiceanu, "Kilia et Cetatea Alba", s. 215-262; Mihnea Berindei-Gilles Veinstein, "Règlements Fiscaux et Fiscalité de la Province de Bender-Aqkerman", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, XXII/2-3(1981), s. 251-328.

15 BA, TD, nr, 542, s. 42-53.